

ОД КУЛТУРНОТО МИНАТО

Блага АЛЕКСОВА

КРСТОВИДНАТА ЦРКВА ОД МОРОДВИЗ

На еден истурен брег на Плачковица¹⁾ над селото Мородвиз, некогашното седиште на средновековната Мородвишка епископија,²⁾ се наоѓаат остатоци од една доцноантичка тврдина, опкружена со сидови и кули.³⁾ Оваа тврдина, како и тие по Брегалница на градот Баргала кај Горен Козјак,⁴⁾ потоа тврдината кај Долен Козјак, кулата кај Цвилиг над Баргала, кулата Калузлија со утврдување на двата брега, Сивлик кај Радање и кулата кај Црвулево претставуваат остатоци од доцноантички утврдувања.⁵⁾ Сите овие утврдувања и кули му припаѓаат на одбранбениот систем по текот на Брегалница со многубројни кастроуми и утврдени места, расположени на истурените брегови на Плачковица, чија главна и примарна функција била набљудување и потоа одбрана од непријателот што можел да настани од котлината. На повеќе места во оваа котлина од повеќето рано утврдени населби-опидум, во римскиот период се развиле помали градови од кои

1) Ј. Цвијић, Основи за географију и геологију Македоније и Старе Србије I, (Београд 1906), 212—214, 229.

2) И. Иванов, Български старини из Македония, (София, 1931), 552; С. Михайлов, Козјак и Брегалнишката епископија, Известия Арх. Инст. XV, София, 1949), 1—23; Т. Томоски, Мороздвизка епископија, Културно наследство VII, (Скопје, 1978), 93—116 со цитирана литература.

3) К. Трајковски, Истражувања во Мородвис, 1980, (Зборник Арх. музеј), Скопје, 1983), 133.

4) Од опсежната литература за овој град и откриениот ранохристијански комплекс ќе цитираме само дел од трудовите, што се однесуваат на тврдината: В. Aleksova—C. Mango, Bargala: A. Preliminary Report. DO Papers, 25 (Washington, D. C., 1971), 267—268; И. Микулчиќ, За големината на доцноантичките градови во Македонија, Историја X—2, (Скопје, 1974), 361—362.

5) Б. Алексова, Средниот тек на реката Брегалница, Археолошки истражувања и ископувања, 1966—1983, Гласник Инст. нац. историја 3, (Скопје, 1983), во печат.

Баргала и Запара станале и познати епископски места во рано-христијанскиот период.⁶⁾

Овие тврдини по Брегалница, како и тие по линијата на лимесот на Дунав подигнати се за одбрана на Империјата од зачестените напаѓања на варварските народи од север веќе од III век од н. ера.⁷⁾ Тие поради зачестените напаѓања се рушени и обновувани повеќепати.⁸⁾ На ова укажуваат како историските и литературните податоци, така и археолошките истражувања. Според споменикот од 271/2 година од Ханче кај Баргала, подигната е за време на Валентинијана и Валенса портата на градот.⁹⁾ Обнова и реконструкција на тврдината констатирана е и на самата тврдина на градот Баргала, и тоа во нејзиниот откриен северозападен дел.

Овие тврдини — градови по Брегалница на бреговите на Плачковица, на кои им припаѓа и таа во Мородвиз по Аваро-словенските инвазии, брзо се населени од Словените. На ова укажуваат како повеќето остатоци од архитектонски објекти од сакрален карактер што се зачувани во урнатини, така и археолошката евиденција на истражените наоѓалишта. Тоа се главно остатоци од неугледни преградувања во старите византиски градби и приспособувања на простори за живеење, како и остатоци од населбинска керамика, монети и наоди од некрополите. Овие драгоцените податоци за брзото населување на градовите по Брегалница од Словените потекнуваат од Баргала,¹⁰⁾ Крупиште,¹¹⁾ од некрополите во Караорман, Аџи Бегово, Оризари,¹²⁾ Мородвиз¹³⁾ и од некрополата крај црквата Св. Ѓорѓи кај Баргала.¹⁴⁾

Крстовидната црква во разурнатиот град опкружен со ѕидови, над Мородвиз, заземала централно место.¹⁵⁾ По површина на градиштето има остатоци од архитектонски објекти од кои се назираат две поголеми цистерни. Црквата што ни е позната според планот на Ст. Михајлов се наоѓала во урнатини сочувани и до 1 м.¹⁶⁾ височина до крајот на шеесеттите години, кога е

⁶⁾ Ф. Папазоглу, Македонски градови у римско доба, (Скопје, 1957), 245, 246, 247, 248.

⁷⁾ R. F. Hoddinott, *Bulgaria in Antiquity* (New York, 1975), 339.

⁸⁾ *Ibid.*, 340—342.

⁹⁾ И. Венедиков, Баргала, раскопки и проучувања I. (Софија, 1948), 84—85.

¹⁰⁾ B. Aleksova — C. Mango, *op. cit.*, 276, 277.

¹¹⁾ Б. Алексова, Крупиште, Штипско, Археолошки истражувања 1975 и 1981 година, Зборник Арх. Музеј, (Скопје, 1983), 85—100.

¹²⁾ Б. Алексова, Археолошки ископувања..., Зборник на Штипскиот музеј 3 (1964), 81—100.

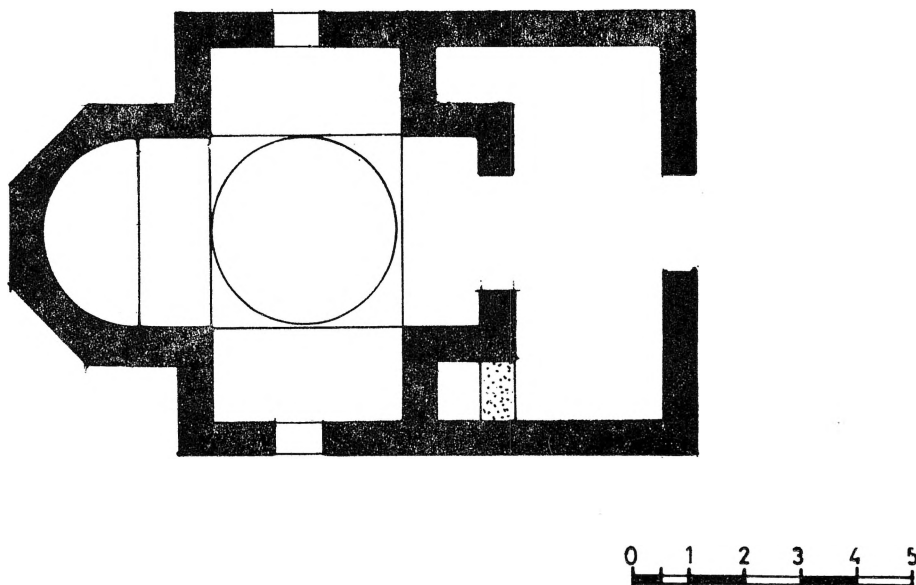
¹³⁾ К. Трајковски, *op. cit.*, 134—142.

¹⁴⁾ Б. Алексова, Баргала—Брегалница во светлината на новите археолошки истражувања, Гласник Инст. нац. историја 3, (Скопје, 1967), 25, 27.

¹⁵⁾ С. Михайлов, *op. cit.*, 19, 20.

¹⁶⁾ *Ibid.*, 19.

подигната врз старите темели нова црква, во чии архитектонски план е вклопена старата делумно сочувана апсида. Сондажните работи од мал обем, изведени со цел да се откријат сочуваните сидови од стариот објект, не се во можност да го дефинираат во целост објектот.¹⁷⁾ Секако, продолжување на деталното доистражување ќе даде нови податоци за староста и подигањето на оваа црковна градба.

Сл. 1. — Крстовидната црква во Мородвиз. План според Ст. Михајлов

Предмет на нашето разгледување овде ќе биде планот на црквата што ни го има дадено Ст. Михајлов.¹⁸⁾ Во точноста на претставениот план, во архитектонските и градежните елементи предадени на истиот, мислам дека не треба да се сомнева, бидејќи сите останати планови црковните градби, како таа во Жиганци и црквата Св. Ѓорѓи кај Баргала, во целост одговараат по извршените премерувања и нови архитектонски снимања.¹⁹⁾ Единствено, во што можеме да се посомневаме а тоа е многу важно, и што со деталните истражувања би можело да се сознае е тоа што има можност црквата што ни ја презентира Ст. Михајлов да е подигната врз еден постар архитектонски објект, што авто-

¹⁷⁾ Според податоците од К. Трајковски, на што му благодарам.

¹⁸⁾ С. Михайлов, *op. cit.*, 19, сл. 15.

¹⁹⁾ *Ibid.*, 19—22.

рот при своите истражувања и оформување на документацијата немал можност да ја открие. За ова се надеваме дека ќе помогнат понатамошните истражувања на објектот.

Црквата во Мородвиз е од типот на впишан крст во квадрат и со нартекс. Објектот во должина изнесува 12,50 м заедно со апсидата, широк е 8,20 м, со дебелина на сидовите од 0,75 м. Градена е од кршен камен со малтер што се гледа од сочуваните партии на апсидата. Планот на црквата претставува впишан крст во квадрат со четири големи арки што ја носеле куполата, решение што го наоѓаме и кај црквата Св. Ѓорѓи кај Баргала. Квадратниот наос на црквата бил покриен со купола, бездруго над пандантифи. Од северната и јужната страна се наоѓал по еден единичен прозорец. Ст. Михајлов, кој единствен забележал во каква положба биле сочуваните остатоци на црквата, одбележува дека апсидата немала никаков отвор, а кој бездруго постоел. Апсидата на црквата одвнатре е полукружна а однадвор полигонална, според планот петострана и сидовите на предапсидното пространство влегуваат во сидовите на апсидата.

Западното рамо на крстот влегува во нартексот и од северната и јужната страна, покрај кракот на крстот, се оформува по еден мал простор. Вака оформениот мал простор крај северниот крак на крстот подоцна е затворен со подоцнежнo изграден сид. Нартексот на црквата претставува стандарден тип на притвор со влез од западната страна.

При објавувањето на овој објект авторот одбележува дека градењето на црквата во Козјак и Мородвиз е еднакво, напомувајќи дека распоредувањето на градежните материјали е еднакво и кај двете цркви.²⁰⁾ Ние во денешната положба на црквата, врз која е подигнат нов објект и од стариот сочувани се само партии од аспидалниот сид, не сме во можност да зборуваме прецизно како била градена црквата во Мородвиз и каков градежен материјал е употребен во нејзиното подигање. Сочуваните делови од апсидата нè упатуваат дека црквата била градена од кршен камен со малтер. Меѓутоа, споменот кај Ст. Михајлов за еднакво распределување на различните градежни материјали како кај Св. Ѓорѓи во Козјак ни даваат можност за претпоставка, дека во црквата покрај кршен камен во градењето бил употребен и поинаков градежен материјал. Судејќи според паралелата што ја дава авторот со козјачката црква, во која има во поголем број употребени сполии од рзурнатиот ранохристијански град и тоа претежно од епископскиот комплекс во изградба како на сидовите, така и формирањето на бифорите, трибелонот заедно со капителите, може да се претполага дека и во оваа црква во градбата имало употребено освен кршен камен и градежен материјал од постари објекти од доцноантичкиот град.

²⁰⁾ Ibid., 20.

Со нашата посета и обиколување на тврдината и црквата во Мородвиз во 1966 и 1970 година, од месното население, кое ја подигнало новата црква над урнатините на стариот објект, дознавме дека во црквата и околу неа се откриени византиски монети скифати и остатоци од гробови, секако, на кои им припаѓале овие пари.

Планот на крстовидната црква во Мородвиз претставува претоден тип од квадрат кон слободен крст, што се темели на ранохристијанската традиција од овој крај на Македонија.²¹⁾ Најблиски аналогии според планот се двете цеметеријални цркви во Бугарија во регионот на Софија. Тоа е црквата во Иванјане, чие северно и јужно крило ги окупира по една крипта,²²⁾ која претставува прототип на црквата на Црквиште, 75 км источно од Софија во Пирдоп.²³⁾ Оваа последнава имала цеметеријална функција со многу гробови околу објектот. Планот на третата цеметерална црква од ранохристијанскиот период е Св. Софија во Софија од првата половина на VI век.²⁴⁾

Од типот на Иванјане е и црквата во Орман, цеметеријална црква крај Скупи, што ја датираме во V—VI век, со многу гробови околу објектот, од кои се прибрани и наоди.²⁵⁾ Идентичен план има и годинава откриената црква на Голем Град на Преспанското Езеро, крај која нема констатирано остатоци од гробови.²⁶⁾ Според планот идентична е крстовидната црква во Царичин Град, за која е установено со ископувањата во 1981—2 година, дека имала фунерална функција и дека служела исклучиво како цеметеријална црква.²⁷⁾ Објектот е датиран од 530 — втората половина на VI век.²⁸⁾ Кон овој тип припаѓа и недоистражената црква во Улпиана, датирана во VI век.

Според R. Krautheimer, во централна и источна Кападокија крстовидните цркви се стандарден тип.²⁹⁾ Една од тие цркви иден-

²¹⁾ Б. Алексова, Крстовидните цркви по Брегалница, Историја 2, (Скопје, 1983), 274—280.

²²⁾ В. Иванова, Две стари цркви од Иванјани, Известия Бълг. Арх. Институт VIII, (София 1984), 220—228; R. F. Hoddinott, op. cit. 279, го изнесува мислењето со претпазливост.

²³⁾ П. Мутафчиев, Крстовидната црква од Клисе Кой, ИАИ V, (1915), 85—110; R. F. Hoddinott, op. cit., 279.

²⁴⁾ Н. Мавродинов, Византиската архитектура (София, 1955), 67, 70, сл. 41. Еволуцијата на овој тип цркви започнува во Иванјани, продолжува во Црквиште кај Пирдоп, со која се споредува црквата Б од Царичин Град, според J. Guyon и G. Cardi, Царичин град, (Белград Roma, 1984), 84, 85, 86; В. Кондић — В. Поповић, Царичин град, 84.

²⁵⁾ Б. Алексова, Ранохристијанска базилика од крстовиден тип во с. Орман, Скопско, Зборник Арх. музеј XI (Скопје, 1983), 77—84.

²⁶⁾ В. Битракова-Грозданова, Соопштение на Симпозиумот на археолошкото здружение (Кочани, 1985).

²⁷⁾ J. Guyon — G. Cardi, Царичин град, 88—90.

²⁸⁾ Ibid, 88.

²⁹⁾ R. Krautheimer, Early cristian and Byzantine Architecture, Baltimore—Maryland, 1967) 122.

тична со планот на крстовидната црква во Мородвиз, е црквата од манастирот во Махалеч, ситуирана на високиот масив на Кара Даг, која по своите димензии во должина од 10 м претставува гробишна капела, конструирана во близината на една друга меморија.³⁰⁾

Во науката постои мислење, дека крстовидниот тип на градби во областите на Мала Азија егзистирал уште во предхристијанскиот период, чиј развој во VI—VII век и подоцна е потврдено со голем број откриени споменици.³¹⁾

Крстовидниот тип на црковни градби „The cross-domed church“ е карактеристичен за цркви по Јустинијаново време, кога се развиваат различни црковни планови. Меѓутоа, цркви со комбинирани планови се појавуваат веќе од V век.³²⁾ Во провинциите брзо се шират плановите на црквите под влијание на големите црковни центри во Мала Азија и Константинопол.³³⁾

Студиос базиликата во Солун од V—VI век, претставува цеметеријална црква, која по своите архитектурни елементи и според планот претставува тип на една провинциска школа.³⁴⁾ Ова укажува на брзото ширење на овој тип црковни градби на Балканскиот Полуостров. Ова го потврдува и неодамна откриената црква во Крупиште на Брегалница од V—VI век, која претставува преоден тип од базилика во крстовидна црква.³⁵⁾

Крстовидните цркви како и тие со слободен крст, чии развојен пат може да се следи уште од ранохристијанскиот период, се појавуваат во различни комбинации ширум цела Византија. Освен симболиката што влијаела да се подигаат цркви од овој тип, постоела традиција на сидање на ваков тип објекти над гробот на маченикот, каде што верниците во прво време се собирале на заедничка молитва и богослужење. Крстовидниот тип на цркви егзистирал едновременно со чисто кружното и квадратното решение на планот. Така источно од црквата Св. Апостоли во Константинопол, Константин I изградил кружен мавзолеј. До неговата источна страна Јустинијан I изградил крстовиден објект, што го наменил за свој гроб.³⁶⁾

³⁰⁾ W. — M. Ramsay — G. L. Bell, *The thousand and one churches* (Londres, 1909) 249, 255.

³¹⁾ J. Strzygowski, *Die Baukunst der Aemier und Europa I* (Wien, 1918) 71; Krautheimer, *op. cit.* 192, 228, 229; Повеќе литература за овој проблем кај Б. Алексова, *Крстовидните цркви по Брегалница*, 274, 275, not. 45.

³²⁾ R. Krautheimer, *op. cit.*, 200; J. Strzygowski, *op. cit.*, 71.

³³⁾ R. Krautheimer, *op. cit.*, 191, 192.

³⁴⁾ *Ibid.*, 191; R. F. Hodkinson, *Early Byzantine churches in Macedonia and southern Serbia*, (London, 1963) 108, fig. 47.

³⁵⁾ Б. Алексова, *Крупиште*, 93—100.

³⁶⁾ A. Grabar, *Martyrium I*, (Paris, 1943), II, (Paris, 1969), 494; за практиката што продолжува и во средниот век спомнат е во X век Ромач Лакапен кој направил специјална црква, сега Будрумџами со намена на семејна гробница. Види: П. Георгиев — Т. Смадовски, *Параклисат при Големата базилика в Плиска*, *Археология XXIV*, (1982), 2, 13—26, not. 64.

Вакви типови на цеметеријални цркви се шират во Анадолија и во маллоазиските градови од VI—XIII век. Сите овие планови на цркви заедно со крстовидниот брзо се проширува во балканските земји. Во Крупиште на Брегалница во V—VI век ги наоѓаме застапени сите три основни плана.

Оваа стара градителска традиција со многубројни наследени ранохристијански објекти имала пресудна улога во започнувањето на градењето на објекти од сакрален карактер кај Словените, кои во врска со покрстувањето започнуваат да ги обновуваат, по Аваро-словенските инвазии, разурнатите цркви.³⁷⁾

Еднокорабниот, базиликалниот и крстовидниот тип на цркви во различни варијанти брзо се шири по балканските земји. Крстовидните цркви според А. Meksi и P. Thoma ги наоѓаме во централна Албанија веќе од XI век. Во 1984 година е откриен еден триконхос во градот Кукуш.³⁸⁾ Годинава откриена е една крстовидна цеметеријална црква под Големата базилика во Плиска датирана од П. Георгиев во средината на IX век, во која бил сохраниет Енровата Воин, чичкото на Бориса.⁴⁰⁾

Во Охрид на месноста Имарет од Климента е обновен еден триконхос од VI—VII век, а на спротивната страна на езерото од Наума е подигната црквата Св. Архангел, која претставува комбинација на триконхос со типот на слободен крст.⁴¹⁾

Крстовидната црква во Мородвиз по својот општ план е блиска до крстовидната црква во Царичин Град од VI век.⁴²⁾ По општата концепција на планот и техниката на градењето, судејќи според сочуваниите делови на апсидата, скоро е идентична со црквата во Козјак од IX—X век. По начинот на градење е идентична со црквата во Теранци и Оризари и двете од IX век. Сите спомнати цркви претставуваат цеметеријални објекти.⁴³⁾

Карактеристично за градењето на овие цркви е употребата на кршен камен сидан со малтер без некаков ред, така што ѕидовите имаат доста рустичен изглед. Во градењето на црквата во Козјак употребен е слаб хоросан малтер и многу сполии од ранохристијанскиот комплекс.

³⁷⁾ Б. Панов, Штип и Брегалничката област во средниот век (VI—XII). Годишен зборник на Фил. факултет 8, (Скопје, 1982), 8—9.

³⁸⁾ A. Meksi, Les églises moyenageuses de l'Albanie centrale de l'Albanie du Nord, Monumentet 22, (Tirane, 1983), 115.

³⁹⁾ Објектот уште не е објавен.

⁴⁰⁾ П. Георгиев, Соопштение на V Меѓународен Конгрес за Словенска археологија (Киев, 1985, резиме: Церковное и монастырское строительство в Болгарии второй половины IV века.

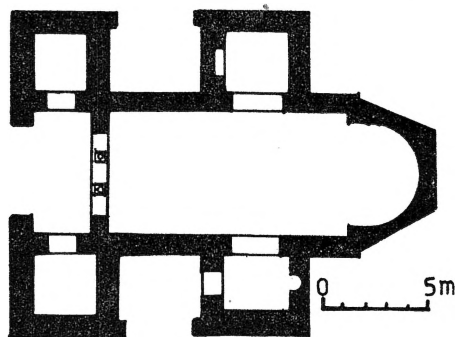
⁴¹⁾ Д. Коцо, Нови податоци за историјата на Климентовиот манастир, Зборник Фил. факултет, (Скопје, 1967), 245—255; Ibidem, Проучувања и археолошки испитувања на црквата на манастирот Св. Наум, Зборник Арх. музеј II, (Скопје, 1958), 57—80.

⁴²⁾ Supra not., 27.

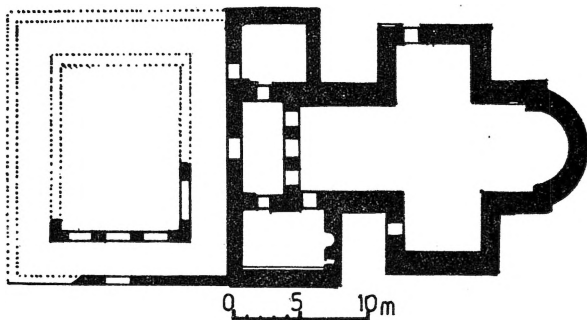
⁴³⁾ Види not., 30.

⁴⁴⁾ Б. Алексова, Крстовидните цркви по Брегалница, 278—282.

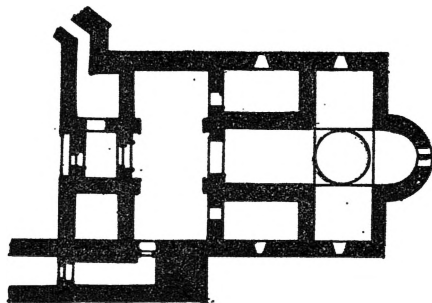
Крстовидната црква во Мородвиз е урбана црква сместена во средина на градот, како и крстовидната црква во Царичин Град.⁴⁵⁾ Сите овде спомнати аналогни примери на црковни градби од ранохристијанскиот и објекти од словенскиот период по Брегалница, според планот и стилските одлики се слични или иден-

Сл. 2. — Црквата во Иванјане, Бугарија

Сл. 3. — Црквата на Црквиште, Пирдоп, Бугарија
Според R. F. Hoddinott

Сл. 4. — Црквата од манастирот во Mahaletch во Кападокија.
Според W. M. Ramsay — G. L. Bell

⁴⁵⁾ J. Guyon — G. Cardi op. cit., 89.

тични објекти со цеметеријална или фунерална функција. Поради тоа сме на мислење дека и црквата во градот над с. Мородвиз претставува еден цеметеријален објект. Необично е што еден таков објект е сместен во самиот град. Во Царичин Град урбаната цеметеријална црква е покрај крстовидната и тоа јужно од акрополата или црква Ф.⁴⁶⁾

Во Стоби покрај ранохристијанските базилики нема истовремени закопувања. Гробовите помеѓу Северната и Централната базилика се од словенскиот период. Можеби закопувањето во градот е изведено поради некаква привилегија — заклучуваат авторите за Крстовидната црква во Царичин Град, бидејќи закопувањето во градот е мошне ретко во времето од IV—VI век. Според наодите на византиски монети во прекопаните гробови крај црквата во Мородвиз може да се заклучи дека се работи за подоцнежни закопувања како кај спомнатите базилики во Стоби, кои наоди ги датираме од IX—XII век.⁴⁷⁾

Црквата во Мородвиз, во оваа состојба на истраженост, веруваме дека претставува обновена постара ранохристијанска црква во IX—X век. Црквата претставува цеметеријален објект, на што укажуваат освен прекопаните гробови и страничните мали одаи од западната страна, формирани со периметралните сидови од нартексот и краковите на крстот. Овој објект, како и црквата Св. Ѓорѓи крај Баргала, сидани се под влијание на старата архитектурна локална традиција, која носи странски ориентални влијанија од Исток и тоа посебно анатолиски односно кападокиски. Подигањето на црквата станало во времето на формирањето на Брегалничката епископија, под чија јурисдикција се наоѓала целата територија по средниот тек на Брегалница.

Крстовидната црква во Мородвиз и Козјак, потоа црквите во Теранци и Жиганци, сите на Брегалница, се цеметеријални објекти како и Климентовата и Наумовата црква на Охридското Езеро. Овие објекти во поголем дел претставуваат обновени црковни градби за време на основањето на Брегалничката, Величката и Девољската епископија во Македонија при крајот на IX век. Со овие црковни објекти опслужувани со клерот што го оформиле Климент и Наум, поставени се темели на градителската дејност од сакрален карактер кај македонските Словени. Крстовидниот тип на цркви откриен досега во повеќе варијанти по Брегалница и во останатите области на Македонија во IX—X век доживува свој расцут за време на Самуиловата автокефална црковна организација и подоцна во XIII—XIV век.

⁴⁶⁾ Ibid., 89.

⁴⁷⁾ Б. Алексова, Средновековните гробови во северната базилика, *Studies in the antiquities of Stobi III*, (Т. Велес, 1981), 249—262, со комплетна литература.

Во врска со досега објавените резултати од истражувањата во Мородвиз и предавањето од К. Трајковски,⁴⁸⁾ накусо ќе изнесеме некои свои согледувања во врска со ова наоѓалиште како едно од поголемите средишта по средниот тек на Брегалница.

Во Мородвиз остатоци од повеќе архитектонски и црковни објекти во урнатини има одбележано уште Ј. Иванов.⁴⁹⁾ Ние во 1967 година, по обиколување на градот и блиската околина укажавме на остатоци од црковни и други објекти во градот и во неговото подножје.⁵⁰⁾

Добро укрепената тврдина на градот, централното место што го зафаќала крстовидната црква со двете цистерни и новооткриениот ранохристијански црковен комплекс во подножјето на градот со подоцнежни црковни градби, ни укажуваат дека доцноантичкиот град прераснал во значајно црковно средиште во ранохристијанскиот период. Урбанистичкото решение и распоредот на црковните објекти е карактеристично за еклезијастичките градски центри од IV—VI век.

Поради тоа сме на мислење дека овде може да се убицира градот Запара спомнат во Синекдемсот од Хијеракла 527/8 година⁵¹⁾ и во актите на V екуменски Собор, одржан 553 година, кога епископот Сабенианус од Запара одбил да присуствува на овој концил од солидарност со епископот Бененат од Јустинијана Прима, под чија јурисдикција припаѓал во тоа време.⁵²⁾

Како поткрепа на оваа претпоставка нè наведува и податокот, дека во подножјето на утврдениот град уште во IV век постоела една култна градба, што подоцна служела за гробница, крај која е подигната ранохристијанската базилика „Extra muros”.

Врз основа на досегашните сознанија и истраженоста на градовите по Брегалница, код кои ни се познати повеќе црковни градби, можеме со сигурност да кажеме, дека градот кај Мородвиз е граден по урбанистичките еклезијастички стандарди на источен Илирик. За ова имаме повеќе податоци во блискиот епископски центар Баргала и од големите откриени комплекси во Стоби, Хераклеја, Скупи и Лихнид, во Македонија и од повеќе истражени ранохристијански градови во Грција, Србија и Бугарија.

Словенското населување во овој град и обновата и градењето на црковните градби над разурнатите ранохристијански храмови започнува со покрстувањето на Словените на Брегалница во IX—X век, како и во Баргала и останатите населени места по Брегалница. Меѓутоа, силното и организирано црковно сре-

⁴⁸⁾ К. Трајковски, Соопштение на Симпозиумот на археолошкото здружение (Кочани, 1985).

⁴⁹⁾ И. Иванов, *op. cit.*, 552.

⁵⁰⁾ Б. Алексова, Баргала—Брегалница, 23.

⁵¹⁾ Ed. E. Honigsmann, *Le Synekdemos d'Hiérokles* (Brussels, 1939, 64, I. 6.

⁵²⁾ Ф. Папазоглу, *op. cit.*, 246, 248. Mansi, IX, p. 199.

диште одиграло посебна улога во покрстувањето на Словените со своите многубројни црковни градби. Тоа се гледа од брзото градење и обнова на старите разурнати храмови од страна на Словените во Мородвиз.

Археолошките ископувања што се издведуваат на овој локалитет се надеваме дека наскоро ќе дадат можност да дознаеме кој од градовите спомнати кај Хијероклеа бил расположен кај Мородвиз уште од доцноантичкиот, односно ранохристијанскиот период, над чии урнатини продолжил животот и во словенскиот среден век.

Blaga ALEKSOVA

THE CROSS DOMET CHURCH OF MORODVIZ

Summary

The plan of cross domet church at the willage of Morodviz represents a transitional type of a square towards a free cross, which is based on the early Christian tradition of this region in Macedonia. The closest analogies are the cemeterial churches in Ivanjine, Prirdop and St. Sofia in Sofia, Bulgaria, from the VI century. Churches which belong to these type are the church in Orman near Scupi, in Caričin Grad from the VI century and in Kapadokija in Mahaleč.

The cross domet churches represent a type characteristic for the times of Justinian which extends very quickly in the provinces influenced by the church centres in Asia Minor and Constantinople. For example we could point out the Studious basilica in Thessaloniki from the V—VI century and the Cemetery Church at the village of Krupište by the River Bregalnica from the V—VI century.

This old building tradition with numerous inherited early Christian objects had a crucial role in beginning of building objects of a sacral character with the Slavs, who rebuild the ruined churches. We find cross domet churches in a great number from the IX century in Albania, Greece and Bulgaria. The St. Clement Church on the Imaret represents a rebuilt threechonhos from the VI—VII century, and the Church of St. Arangeli built by Naum represents a combination of threechonchos with a free cross.

The cross domet church of Morodviz according to its general plan is close to the cross domet church of Caričin Grad from the VI century and identical with the monastery church in Mahaleč in Kapadokija. In accordance with the general conception of

the plan and techics of building it is nearly identical with the church in Kozjak from the IX—X century as it was built the church at hte village of Teranci and Orizari both being built in the IX—X century.

The Morodviz church represents an old rebuilt early Christian church in IX—X century, which is also a cemeterial object like the curches at the villages of Teranci, Žiganci and Kozjak by the Bregalnica River and the churches of St. Clement and St. Naum in Ohrid. These objects represent old rebuilt objects during the establishment of the Bregalnica, Velika and Devol's Episcopy in Macedonia towards the end of the IX century. These church objects served by the clergy formed by Clement and Naum have set the foundations of the building activity of a sacral character with the Macedonian Slavs towards the end of the IX century.